

วิจารณ์หนังสือ

มนวิธน์ พรหมรัตน์*

(Manawat Promrat)

คู่มือนำชม

ศิลปกรรมโบราณในล้านนา

ผู้เขียน ศาสตราจารย์ ดร.ศักดิ์ชัย สายสิงห์

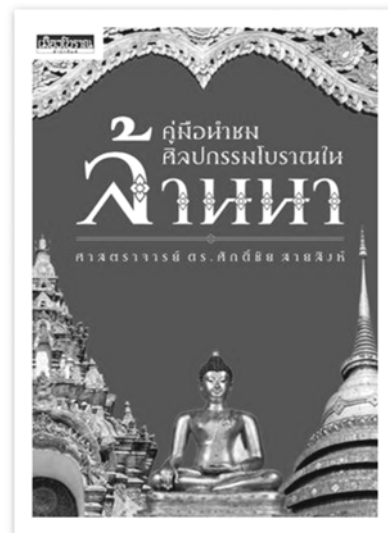
จำนวนหน้า 552 หน้า

ราคา 650 บาท

พิมพ์ครั้งแรก มีนาคม 2563

สำนักพิมพ์เมืองโบราณ

ISBN 9786164650367

กล่าวนำ

ในช่วงเวลานับตั้งแต่ทศวรรษ 2520 เป็นต้นมา เกิดความตื่นตัวในการศึกษาประวัติศาสตร์ สังคม การเมือง และเศรษฐกิจ ในภาคเหนือของประเทศไทยอย่างกว้างขวาง “ลานนา” หรือ “ล้านนา” กลายเป็นประเด็นสำคัญที่มีการอภิปรายถกเถียงกันมาอย่างยาวนาน จนในที่สุดข้อยุติของการใช้คำว่า “ล้านนา” ได้กลายมาเป็นคำเรียกหน่วยพื้นที่ศึกษาทางการเมืองและวัฒนธรรมในภาคเหนืออย่างเป็นทางการ เกิดการสร้างสถาบันวิจัย องค์ความรู้ และกระบวนวิชาที่เกี่ยวข้องกับล้านนาในหลายระดับ พร้อม ๆ กับผลงานวิชาการที่เกี่ยวข้องกับล้านนาที่ถูกผลิตเผยแพร่อย่างต่อเนื่องทั้งโดยนักวิชาการ ปรากฏสื่อท้องถิ่น ในแขนงต่าง ๆ โดยเฉพาะในช่วงก่อน พ.ศ. 2539 ซึ่งเป็นปีครบรอบการสถาปนาเมืองเชียงใหม่ 700 ปี

* อาจารย์ สาขาวิชาพหุศึกษาและการศึกษาทั่วไป มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์ (Lecturer, School of Languages and General Education, Walailak University).

หนังสือคู่มือนำเสนอศิลปกรรมโบราณในล้านนาของ ศักดิ์ชัย สายสิงห์¹ เล่มนี้เป็นผลผลิตที่มาจากการรวบรวมข้อมูลการศึกษาวิจัยและค้นคว้าเกี่ยวกับศิลปกรรมล้านนา และศิลปกรรมอื่น ๆ ที่สัมพันธ์กับศิลปกรรมล้านนามาอย่างต่อเนื่องยาวนาน นับตั้งแต่วิทยานิพนธ์ระดับปริญญาโทของผู้เขียนที่ศึกษาเรื่อง “พระพุทธรูปหินทรายสกุลช่างพะเยา” (2532) จนกระทั่งผลงานเล่มล่าสุดคือ “เจดีย์ในประเทศไทยรูปแบบ พัฒนาการและพลังศรัทธา” (2560) “คู่มือนำเสนอศิลปกรรมโบราณในล้านนา” เล่มนี้จึงมาจากความตั้งใจของผู้เขียนในการเรียบเรียงเนื้อหาให้อยู่ในรูปแบบที่ง่ายต่อการทำความเข้าใจ สามารถใช้ศึกษาเรียนรู้ได้เอง และสามารถใช้ในการเรียนการสอนด้านประวัติศาสตร์ศิลปะ โบราณคดี รวมถึงมีคุณค่าอีกต่างหาก (หน้า 12)

เนื้อหาโดยย่อ

ผู้เขียนได้แบ่งเนื้อหาของเล่มออกเป็น 10 บท โดยสองบทแรกเป็นการกล่าวนำและปูพื้นฐานสังเขปเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ล้านนาและศิลปกรรมล้านนา จากนั้นแยกเป็นรายละเอียดการนำเสนอศิลปกรรมโบราณในแต่ละจังหวัด ได้แก่ เชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง เชียงแสน - เชียงราย น่าน แพร่ พะเยา และแม่ฮ่องสอน โดยเลือกกล่าวถึงสถานที่ซึ่งมีศิลปกรรมที่สำคัญประจำจังหวัด โดยแบ่งเนื้อหาเป็นประวัติ โดยสังเขป ข้อมูลรูปแบบทางศิลปกรรม การวิเคราะห์ที่มาของรูปแบบหรือคติการสร้าง รวมถึงการกำหนดอายุสมัย และในส่วนสุดท้ายมีการแทรกภาคผนวกเป็นบทความเรื่องพระแก้วมรกต คือพระพุทธรูปล้านนาที่มีความสัมพันธ์ทางด้านรูปแบบกับพระพุทธรูปหินทรายสกุลช่างพะเยา เป็นบทความวิเคราะห์รูปแบบทางศิลปกรรมของพระแก้วมรกตที่มีความคล้ายคลึงกับพระพุทธรูปหินทรายสกุลช่างพะเยา เชื่อมโยงกับหลักฐานทางประวัติศาสตร์คือตำนานพระแก้วมรกตที่แสดงให้เห็นว่าผู้สร้างมีความสัมพันธ์กับสุโขทัย

¹ ศาสตราจารย์ สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.

จุดเด่นของหนังสือ

ด้วยจุดประสงค์ของหนังสือที่ต้องการให้เข้าถึงผู้อ่านได้ง่ายในหลายระดับ และใช้ศึกษาได้ด้วยตัวเอง สอดคล้องกับชื่อหนังสือ คือ การเป็น “คู่มือ นำชม” (Guidebook) ที่ผู้อ่านสามารถพกติดตัวสำหรับนำไปเที่ยวได้ รายละเอียดข้อมูลภายในเล่มจึงมีการระบุพิกัดที่ตั้ง จุดเด่นของสถานที่แต่ละแห่ง รวมถึงมีแผนที่และภาพประกอบเพื่อให้ง่ายต่อการเยี่ยมชมและศึกษาตามข้อมูลของผู้เขียนได้ นอกจากนี้ การแบ่งเนื้อหาเป็นรายจังหวัดยังสามารถทำให้ผู้อ่านเลือกที่จะนำไปใช้เป็นคู่มือท่องเที่ยวและสามารถกำหนดเส้นทางในการท่องเที่ยวได้ด้วย

ที่ผ่านมาแม้ว่าจะมีหนังสือคู่มือ นำชมในลักษณะเดียวกันออกมาหลายเล่ม แต่เนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับการวิเคราะห์รูปแบบทางศิลปกรรม คติในการสร้าง และการกำหนดอายุสมัย ยังมีไม่ละเอียดครอบคลุมเท่ากับคู่มือ นำชมเล่มนี้ และโดยมากมักจะจำกัดตัวอยู่แต่สถานที่สำคัญเพียงไม่กี่แห่งเท่านั้น

ข้อวิจารณ์และข้อสังเกต

หากกล่าวถึงประวัติศาสตร์ของเขตวัฒนธรรมล้านนาแล้ว ในปัจจุบันมีการถกเถียงในเชิงวิชาการเกี่ยวกับบูรณภาพของ “ล้านนา” ในหลายมิติทั้งในเชิงการเมือง เศรษฐกิจ และวัฒนธรรม² แต่ในคู่มือ นำชมเล่มนี้ได้อธิบายภาพของล้านนาในฐานะหน่วยทางการเมืองที่มีความต่อเนื่องและสัมพันธ์กัน รวมถึงมีบูรณภาพ ทั้งในเชิงเวลา เช่น จากยุคทริภุญไชยสู่ล้านนาสุโขทัยมาปกครองและยุครัตนโกสินทร์ และในเชิงสถานที่ เช่น การมองเชียงใหม่ในฐานะราชธานีที่เป็นศูนย์กลางอำนาจของล้านนา ส่งผลให้เกิดการมองรูปแบบทางศิลปกรรมของล้านนาโดยยึดเอาเชียงใหม่เป็นศูนย์กลาง ดังนั้น ผู้เขียนจึงให้ภาพความสืบเนื่อง พัฒนาและการคลี่คลายของศิลปกรรมโดยใช้ความเปลี่ยนแปลงของบริบททางการเมืองจากเชียงใหม่เป็นฐาน

² เช่น การประชุมเชิงวิชาการ Decentralizing Lanna ครั้งที่ 1 (2561) ณ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ศูนย์ลำปาง และครั้งที่ 2 (2562) ณ มหาวิทยาลัยแม่ฟ้าหลวง.

คำอธิบายในลักษณะดังกล่าวจึงส่งผลให้รูปแบบทางศิลปกรรมที่เกิดขึ้นในพื้นที่เชียงใหม่มีสถานะเป็นงานแบบ “ช่างหลวง” ขณะที่รูปแบบศิลปกรรมที่พัฒนาขึ้นเฉพาะในพื้นที่อื่น ๆ จึงกลายเป็น “สกุลช่างท้องถิ่น” (หน้า 205) ต่างจากหลักฐานทางประวัติศาสตร์จำนวนมากที่ชี้ให้เห็นว่าหน่วยที่เรียกว่า “ล้านนา” นั้นมีอิสระในตัวเองค่อนข้างสูง ดังนั้น การใช้วิธีการอธิบายในลักษณะดังกล่าวของผู้เขียนในหนังสือเล่มนี้จึงมีนัยที่แสดงให้เห็นอิทธิพลของรูปแบบทางศิลปกรรมที่เชียงใหม่มีเหนือพื้นที่อื่น ๆ ค่อนข้างสูง ขณะที่พัฒนาการของศิลปกรรมในพื้นที่อื่นนั้นมักมีลักษณะที่คลี่คลายมาจากแบบแผนของศิลปกรรมที่เชียงใหม่ ประเด็นด้านชาติพันธุ์ก็ถือเป็นส่วนสำคัญในการทำความเข้าใจพลวัตของสังคมและวัฒนธรรมล้านนาซึ่งประกอบด้วยผู้คนหลากหลายกลุ่ม แต่ในหนังสือเล่มนี้ผู้เขียนได้อธิบายไว้เพียงเล็กน้อยและยังมองไม่เห็นภาพของปฏิสัมพันธ์ระหว่างชาติพันธุ์ต่าง ๆ จึงทำให้เนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับรูปแบบศิลปกรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ที่นำเสนอในเล่ม มีลักษณะแยกขาดออกไปจากพัฒนาการของศิลปกรรมล้านนา เช่น ศิลปกรรมไทใหญ่ในแม่ฮ่องสอน หรือศิลปกรรมไทลื้อเมืองน่าน

นอกจากนี้ โครงสร้างของหนังสือที่ใช้วิธีการแบ่งพื้นที่ตามขอบเขตทางรัฐศาสตร์สมัยใหม่ คือ การแบ่งตามเขตจังหวัด ในด้านหนึ่งแม้จะทำให้ง่ายต่อการทำความเข้าใจหรือการนำชมสำหรับผู้อ่าน แต่ในอีกด้านหนึ่งการแบ่งพื้นที่ในรูปแบบจังหวัดเช่นนี้ได้ขีดเส้นตัดแบ่งความสัมพันธ์ทางภูมิศาสตร์วัฒนธรรมของบ้านเมืองและชุมชนต่าง ๆ ซึ่งเป็นรากฐานที่สำคัญของระบบเศรษฐกิจการเมืองของล้านนาออกไป เช่น การแยกศิลปกรรมในพะเยาและเชียงรายออกจากกัน ทำให้ความเข้าใจเกี่ยวกับความสัมพันธ์ทางศิลปกรรมในพื้นที่ลุ่มแม่น้ำกก - อิง - โงง ขาดความสัมพันธ์เนื่องกัน หรือในกรณีของที่ราบหุบเขาในเขตแม่ฮ่องสอนซึ่งสัมพันธ์กับกลุ่มเมืองไทใหญ่ เมื่อถูกอธิบายผ่านหน่วยทางการเมืองแบบล้านนา จึงทำให้การจัดรูปแบบศิลปกรรมของแม่ฮ่องสอนแตกต่างไปจากกรอบการอธิบายศิลปกรรมล้านนาที่ผู้เขียนสังเขปไว้ในตอนต้น เช่นเดียวกับกรณีความสัมพันธ์ระหว่างสุโขทัย แพร่ และน่าน ในลุ่มแม่น้ำยม - น่าน ที่ไม่สอดคล้องกับการอธิบายรูปแบบทางศิลปกรรมของล้านนาแบบใช้เชียงใหม่เป็นศูนย์กลางของผู้เขียน ที่มุ่งเน้นช่วงเวลา ศิลปะล้านนาได้รับอิทธิพลสุโขทัยเมื่อพระเจ้ากือนารับศาสนาลังกาวงศ์ไปจากสุโขทัย (หน้า 41)

แม้ผู้เขียนจะให้ข้อมูลสังเขปภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ในแต่ละจังหวัดในตอนต้นของแต่ละบทไปแล้ว แต่การแบ่งเนื้อหาในลักษณะนี้อาจสร้างปัญหาในการทำความเข้าใจพัฒนาการของศิลปกรรมที่มีความสัมพันธ์กันข้ามพ้นไปจากเส้นพรมแดนทางรัฐศาสตร์แบบจังหวัดด้วย

ขณะเดียวกันผู้วิจารณ์พบว่าข้อมูลหลายส่วนของหนังสือที่ยังขัดแย้งกับหลักฐานทางประวัติศาสตร์ หรือภาพถ่ายโบราณ เช่น กรณีของโขงพระเจ้าในวิหารวัดเชียงมั่นซึ่งผู้เขียนกล่าวว่าสร้างขึ้นใหม่พร้อมวิหารที่มีการสร้างขึ้นใหม่เป็นวิหารแบบครุบาศรีวิชัย (หน้า 96 - 97) หากแต่จากภาพถ่ายวิหารหลังเดิมจากภาพถ่ายฟิล์มกระจกของหลวงอนุสารสุนทรกิจ³ พบว่ามีโขงพระเจ้าปรากฏอยู่ก่อนการสร้างวิหารหลังใหม่แล้ว หรือกรณีจิตรกรรมลายคำในวิหารวัดเชียงมั่นซึ่งผู้เขียนกล่าวว่าสร้างขึ้นราว พ.ศ. 2500 ออกแบบโดยอาจารย์วิถิ พานิชพันธ์ (หน้า 98) ซึ่งข้อมูลดังกล่าวไม่อาจเป็นไปได้ เนื่องจากช่วงทศวรรษ 2500 วิถิ พานิชพันธ์ ยังมีอายุเพียงสิบกว่าปีเท่านั้น นอกจากนี้ ยังมีรายละเอียดข้อมูลต่าง ๆ ที่ยังมีความผิดพลาดอยู่ในหลายส่วน เช่น จิตรกรรมด้านหลังและด้านข้างของพระพุทธรูปประธานในวิหารลายคำวัดพระสิงห์ ซึ่งเป็นรูปแถวของพระอดีตพุทธเจ้า (หน้า 74) แต่จิตรกรรมส่วนนี้จริง ๆ แล้วไม่ปรากฏรูปแถวของพระอดีตพุทธเจ้า พบเพียงแผงพระพิมพ์ และลวดลายซุ้มประตูปะตูกับลายมังกรและหงส์แบบจีน คำอธิบายรูปแบบทางศิลปกรรมของวิหารหลวงวัดพระสิงห์ ซึ่งมีรูปแบบเป็นชั้นลดแบบหน้า 3 หลัง 2 แต่ผู้เขียนอธิบายว่าเป็นลักษณะแบบหน้า 2 หลัง 2 แบบวิหารหลวงวัดเชียงมั่น (หน้า 80) หรือคำอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างเจดีย์ทรงปราสาทยอดที่วัดหัวข่วงเมืองน่าน วัดโลกโมฬี ซึ่งคล้ายคลึงกับเจดีย์วัดธาตุน้อย เมืองหลวงพระบาง แต่ผู้เขียนกลับระบุว่าเป็นเจดีย์วัดธาตุหลวง (หน้า 410) เป็นต้น

นอกจากนี้ ยังมีการให้ข้อมูลภาพที่ผิดพลาดในหลายแห่ง เช่น ภาพวิหารหลวงวัดเจดีย์หลวง แต่ถูกนำไปใช้อธิบายเป็นวิหารหลวงวัดเชียงมั่น (หน้า 96) หรือภาพ

³ นิทรรศการเมืองเชียงใหม่ ภาพถ่ายจากฟิล์มกระจก โดยหลวงอนุสารสุนทรกิจ พ.ศ. 2440 - 2470 ณ หอศิลปวัฒนธรรมเมืองเชียงใหม่ (2562).

วัดศรีชุมเมืองแพร่กลับเป็นภาพวัดศรีชุมเมืองลำปาง (หน้า 440) แม้จะเป็นรายละเอียดข้อมูลเล็ก ๆ น้อย ๆ แต่ผู้วิจารณ์เห็นว่าด้วยประสบการณ์ในการศึกษาวิจัยของผู้เขียน ความผิดพลาดในรายละเอียดเหล่านี้ซึ่งบางส่วนอาจมาจากการตรวจทานที่ตกหล่น หรือบางส่วนอาจเป็นข้อมูลที่ไม่ถูกต้องจำเป็นที่จะต้องได้รับการแก้ไข โดยเฉพาะเมื่อผู้เขียนมีจุดประสงค์ให้หนังสือเล่มนี้สามารถนำไปใช้สำหรับการเรียนการสอนทางด้านประวัติศาสตร์ศิลปะ โบราณคดี การท่องเที่ยว การจัดการทางวัฒนธรรม ความแม่นยำและถูกต้องของข้อมูลจึงเป็นสิ่งที่มีความจำเป็นที่จะต้องได้รับการตีพิมพ์ที่ถูกต้องสำนักพิมพ์ในการให้ความใส่ใจเชิงวิชาการด้วยการปรับปรุงและตรวจทานข้อมูลในการพิมพ์ครั้งต่อไป และสำหรับผู้อ่านหรือผู้สนใจที่ได้ใช้หนังสือเล่มนี้เป็นแนวทางในการศึกษาแล้ว ผู้วิจารณ์เห็นว่าการตระหนักถึงความผิดพลาดดังกล่าวเป็นโอกาสอันดีที่จะได้สอบทานความรู้และค้นหาข้อมูลจากแหล่งอื่น ๆ มาใช้ประกอบการศึกษาหนังสือเล่มนี้ด้วย